

УДК 316.613

**СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ АЛҒЫШАРТТАРЫНЫҢ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІ**

¹А.К Аманова, ²А.Н. Амандыкова

E-mail: amana1986@mail.ru, ainel.amandykova@bk.ru

¹ рНд доктор Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр – сұлтан қаласы

²М001 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс
магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр – сұлтан қаласы

Соңғы жылдары құндылықтар мәселесі гуманитарлық ғылымдар мәселелерінің қатарында өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Ол жекелеген философиялық ғылым аксиология төңірегінде ғана емес кең ауқымда қарастырылуда.

Құндылық бағдарлары-бұл адамның өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін заттар, мақсаттар немесе құралдар ретінде қарастырылатын материалдық және рухани игіліктер мен идеалдардың жиынтығына салыстырмалы түрде тұрақты, таңдамалы қатынасы. Құндылық бағдарларында адамның жеке дамуында жинақталған бүкіл өмірлік тәжірибе жинақталады, оның басқа адамдармен қарым-қатынасын, жеке тұлғаның, оның ішінде өзіне қатысты өзгерістерін анықтайтын, жеке адамның өмір салтының мәні болып табылады. Бұл анықтамада адамның құндылық бағдарларының мазмұны, олардың динамикалық сипаты, олардың адам өміріндегі, оның жеке басының дамуындағы функциялары мен маңызы толық көрсетілген. Ал, өзге анықтамадар бойынша: "құндылық бағдарлары-бұл адамның табиғи және әлеуметтік ортаның уақыты мен кеңістігінде өзінің орналасқан жерін саналы түрде анықтауға және бағалауға, мінез-құлық стилі мен бағытын таңдауға, жеке тәжірибеге сүйене отырып және үнемі өзгеріп отыратын нақты жағдайларына сәйкес". Бұл анықтама бойынша адамның мінез-құлқы мен қызметін реттеушілердің бірі ретіндегі құндылық бағдарларының маңызды рөлі айқындалады. [1]

Өмірлік мақсаттарды анықтайтын құндылық бағдарлары адамның өмірлік ұстанымын, бағытын білдіреді. Б. С. Братусь жеке құндылықтарды "адам саналы және қабылдаған оның өмірінің жалпы мағынасы" деп анықтайды. Ол жеке құндылықтарды өмірдің саналы мағынасы ретінде бөледі және адамға қатысты "аталатын", сыртқы құндылықтарды жариялайды. "Жеке құндылықтар-бұл субъект анықтаған мағыналар", сондықтан мағыналар саналы болуы керек және қабылдануы тиіс [2]. Адам саналы мағыналарды ішкі қабылдау жеке құндылықтарды қалыптастырудың қажетті шарты болып қарастырылады.

Жеке тұлғаның құндылық бағдарларының оның қызметінің әртүрлі салаларына әсерін зерттеу санада сыналатын қызметтің жалпы және нақты жағдайлары нақты мінез-құлықта әр түрлі болатындығы туралы ережені растайды. Бір адамның екіншісінен мінез — құлқындағы айтарлықтай ауытқулардың себебі-бұл жағдайларды субъективті қабылдау, сондай-ақ олардың құндылық бағдарларындағы айырмашылықтар, әртүрлі адамдардың өмірлік құндылықтарының құрылымы.

Құндылықтар мен құндылық бағдарларын өлшеуге деген қызығушылықтың өсуі 60-шы жылдардың басынан басталды және білім беру және мамандық таңдау бойынша кеңес берумен, жеке тұлғалардың әлеуметтік мінез-құлқын болжаумен байланысты қарастырылды [3]. Кейбір елдерде, ең алдымен АҚШ-та мұндай зерттеулер қоғамның ажырамас бөлігіне айналды. Жеке бағдарлаудың әртүрлі аспектілерін диагностикалауға арналған әйгілі сынақтардың қатарына словак психологы Т.Тарочкованың "өмірлік мақсаттар" әдістемесі, американдық авторлар Д. Сьюпер мен Д. Невилдің "құндылықтар шкаласы" тесті, М. Рокичтің "адам құндылықтарын зерттеу" әдістемесі, Олпорт-Верона-Линдсей сауалнамасы және т. б. [4]. Негізгі диагностикалық дизайн ретінде осы сынақтардың авторлары жеке тұлғаның бағытын қарастырады, ол адам үшін белгілі бір өмірлік мақсаттар мен оның өмірінде басшылыққа алатын құндылық бағдарларының маңыздылығы ретінде түсініледі. Адам жүзеге асыруға тырысатын ұмтылыстарға байланысты өмір салалары (кәсіби, оқыту және білім беру, отбасылық, әлеуметтік өмір және хобби саласы) әртүрлі адамдар үшін әртүрлі дәрежеде маңызды.

Кәсіби кеңес берудің отандық тәжірибесінде ұзақ уақыт бойы кәсіби қызмет адам өмірінің негізгі мазмұны болып табылатындығына негізделген тәсіл кең таралды. Алайда, зерттеулерге сүйенсек, бір адам үшін кәсіби өмір — бұл қарым-қатынас қажеттілігін қанағаттандыру мүмкіндігі, ал екіншісі-ақша табудың құралы, ал үшіншісі-отбасылық өмір саласы және т. б. Осылайша, адамның басым құндылық бағдарларын ол үшін басым өмір салаларымен салыстыра отырып, осы адамның басым бағытын анықтауға болады.

Болашаққа деген ұмтылыс адамның негізгі бағытына айналады, адам өзінің болашағын "мүмкіндік ретінде" және ол болатын ересек адам арасында көпір орната

отырып болжайды. Өзінің ішкі әлемін ашумен қатар, болашақ сайлау жүйесімен байланысты шешімдер қабылдау қажеттілігі туындайды [9]. Өзін-өзі көрсету мәселесі өткір болып табылады, ол өзінің "Мен" көрінісі үшін ғана емес, сонымен қатар "жеке тұлғаның барабар және үйлесімді дамуының маңызды шарттарының бірі" ретінде көрініс табады [5].

Жас кезінде жеке құндылықтардың нақты құрылған жүйесі ерекше маңызға ие болады. Е. И. Головахтың айтуынша, "болашақты жоспарлау, нақты оқиғалар — жоспарлар мен мақсаттарды белгілеу, адам, ең алдымен, оның санасында көрсетілген құндылықтардың белгілі бір иерархиясынан шығады". Адамның болашақ туралы идеяларының қалыптаспауы адам өмірінің маңызды салаларын таңдай алмайтын кезде құндылық бағдарларының сәйкес келмеуінің нәтижесі болып табылады [6]. Адамның санасында тең құндылықтар бәсекелес болған кезде, өмірлік таңдаудың белгісіздігі туындайды, адамға қызметтің негізгі бағыттарын анықтау қиындық соқтырады. Е. И. Головах өмірлік мақсаттар мен жоспарлардың, бағдарлар мен перспективалардың жақындығын, яғни адамның өмір жолының негізгі жолдары туралы идеяларының жиынтығын көрсетеді [10].

Осылайша, болашақта адамның өзін-өзі табысты жүзеге асыруының маңызды шарты өмірлік мақсаттар мен жоспарларды мазмұнды және хронологиялық тұрғыдан үйлестірудің негізінде жатқан құндылық бағдарларының үйлесімді, дәйекті жүйесі болып табылады.

Кәсіби, отбасылық және өмірдің басқа салаларындағы салыстырмалы түрде алыс болашақ туралы идеялар адамда 14-15 жасында қалыптасқан. Ұлдар мен қыздар болашақ кәсіби қызметімен және отбасымен байланысты өмірлік талаптарда реализмді көрсетеді. Алайда, білім беру, әлеуметтік жылжыту және материалдық тұтыну саласында олардың талаптары аз шындыққа ие. Бұл салалардағы талаптардың жоғары деңгейі әрдайым тиісті кәсіби ұмтылыстармен қолдау таппайды.

Студенттер арнайы ұйымдастырылған, кеңістіктік және уақытша құрылымдалған болмыспен, жұмыс жағдайымен, өмір сүру және бос уақытты өткізумен, әлеуметтік мінез-құлықпен және психологиямен, құндылық бағдарларымен сипатталатын ерекше әлеуметтік топ ретінде анықталады. Э. Эриксонның пікірінше, ЖОО-да болу адамның ересек адамның рөлін қабылдаудағы «заңды түрде бекітілген кідіріс» болып табылады, оны құндылық жүйесін қалыптастыру контексінде "психоәлеуметтік мораторий" деп атайды [8]. Алайда, көптеген авторлардың пікірінше, бұл қазіргі уақытта болып жатқан кәсіби және жеке өзін-өзі анықтау, оны тұлға ретінде қалыптастыру тұрғысынан адам үшін ең маңызды болып саналатын оқу кезеңі.

Мүмкін, бұл жеке өсу және құндылықтар жүйесінің жоғары, автономды деңгейін қалыптастыру үшін қажетті жағдай жасайтын университет ортасы. Құндылықтардың мазмұны көбінесе мәдени контекстке және өскелең ұрпақ өмір сүретін тарихи кезеңге байланысты.

Қоғам жас мамандарға жаңа талаптар қойып, ұлттық мәдениетті, ұлттық білімді қайта түлетуге және дамытуға шақырады, оның мақсаты өз елінің мәдениетінің лайықты өкілін қалыптастыру болып табылады. Кәсіби білім беру-бұл оны мамандандырылған Білім, технология жүйесімен қаруландыру ғана емес, сонымен қатар отандық мәдениеттің құндылықтары мен мұраттарымен таныстыру. Құндылықтар жүйесін құруда мұғалім маңызды рөл атқарады, ол шынайы гуманистік, конструктивті құндылықтардың тасымалдаушысы және аудармашысы және құндылық-өзін-өзі анықтайтын тұлғаның үлгісі болуы керек. Жоғары оқу орындарының қазіргі студенттерінің құндылық бағдарларының идеалды моделінің негізгі мазмұны мыналарды қамтуы керек:

- ✓ өмір мен денсаулықты жоғары өмірлік құндылықтар ретінде сақтау;
- ✓ бақыт, махаббат, жақсы отбасы, балалардың болашағы, достық сияқты рухани-адамгершілік тіректердің маңыздылығы, бұл тұрақсыздық пен өмір сүру жағдайында өте маңызды;
- ✓ білім, жақсы жұмыс және жақсы қаржылық жағдай;
- ✓ бәсекеге қабілеттілік, өзіне деген сенімділікке, кәсіпкерлікке, тәуелсіздікке, табандылыққа, жауапкершілікке, өзін-өзі жетілдіруге негізделген кәсіби өзін-өзі жүзеге

асыруға ұмтылу (жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, бәсекелестікті күшейту және кәсібилікке қойылатын талаптар жағдайында);

✓ креативтілік, өз қабілеттері мен даралығын дамыту, рухани тәуелсіздік пен өзін-өзі бағалауды сақтау (себебі қазіргі уақытта стандартты емес шешімдер қабылдау, бірегей жобалар жасау, сыни ойлау, өз ұстанымын қорғау және т. б. қабілеттер талап етіледі);

✓ белсенді әлеуметтік байланыстар және әлеуметтік құзыреттілік, яғни әлеуметтік өзара іс-қимылдың әртүрлі салаларында қолайлы қарым-қатынас орнату, тұлғааралық байланыстарды кеңейту, өзінің әлеуметтік рөлін іске асыру (қазіргі уақытта командада жұмыс істей білу, мансаптық өсудің ықтимал перспективаларын көру) [7].

Демек, қоғамның әлеуметтік-экономикалық және білім беру-тәрбиелік мәселелерін шешу болашақ мамандардың аксиологиялық дайындығын жетілдіруді қамтиды, оған ұлттың рухани денсаулығы, жас азаматтардың аксиологиялық ағарту деңгейі, олардың жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделуінің сәттілігі және еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілік байланысты болады.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында білім алатын болашақ жастарды заманауи біліммен оқыту, сонымен қатар студенттерді болашақ маман ретінде сезінуге, ортаға тез бейімделіп, заманауи әдіс-тәсілдерді тез меңгерту жоғары мектептің негізгі әрі күрделі міндетті болып табылады. Заман ағымы тез өзгеріп, білім беру процесінде қойылатын талаптар күн өткен артуы болашақ мамандарды даярлайтын мектепке асқан ізденіс пен шығармашылықты қажет ететіні сөзсіз. Сол себепті, студенттердің ортаға тез енуі, қоршаған ортамен байланыс жасауы, олардың болашақ қабілетті маман болып ықпал етуіне, дамыпжетілуіне құндылық бағдарлардың тиімділігі өте жоғары. Осылайша, білім алушылардың құндылық бағдарына зерттеу жүргізуден біз олардың бейімделу процесіне де назар аудару аламыз. Бейімделу әр курс студенттеріне әр түрлі жүреді және олардың өзіндік жеке қасиеттеріне де байланысты болып келеді.

Студенттердің әлеуметтік-мәдени саласындағы құндылықтар туралы қысқаша сипаттама: өмірдегі өз орнын табуы және болашаққа деген нақты жоспарының болуы; әлеуметтік көзқарастар мен мотивтердің жиынтығының қалыптасуы; өзін-өзі үнемі жетілдіріп отыруы; әлеуметтік ортадағы адамдардың жеке тұлға туралы пікірінің теріс жақтарына қызығушылықтың тәуелсіз түрін ұстануы; өзінің болашақ мамандығы туралы нақты жоспарлар мен мақсаттардың болуы; көшбасшылық қасиеттердің болуы, яғни шешімді тек өзі үшін емес, ортақ топ үшін де қабылдай білуі, шығармашылық қасиеттерге жақын болуы; үздіксіз білімге деген құштарлығының болуы және тағы басқа құндылық қасиеттерін жатқызуға болады. Жастар халықтың сезімтал топтарының бірі ретінде әлеуметтік өзгерістердің маңызды субъектісі, ақылға қонымды пайдалануды қажет ететін үлкен инновациялық күш болып табылады. Қазіргі жас ұрпақ әртүрлі өмірлік салалардағы көптеген негізгі міндеттерді шешуі керек. Бұл шешімдер елдің сындарлы дамуына, базалық құндылықтардың сақталуы мен келесі ұрпаққа берілуіне әсер етеді.

Қазіргі уақытта гуманизмге, адамгершілікке деген сұраныс артып келе жатқандықтан, ғалымдар "гуманизмнің жандануын", "рухани құндылықтардың басымдылығын", гуманитарлық ғылымдардың ғылыми көшбасшыға айналуын болжайды [10].

Қорыта айтқанда, Жастардың санасында болып жатқан өзгерістерді зерттеу әрқашан өзектілікке ие. Әлеуметтік-психологиялық және психологиялық-педагогикалық зерттеулерде тұлғаның құндылық бағдарларының құрылымы мен динамикасы зерттеледі (Е. Джейкобсон), мінез-құлықты әлеуметтік реттеу механизміндегі құндылық бағдарларының рөлі, құндылық бағдарларының жеке-типтік және сипаттамалық ерекшеліктерімен байланысы (К.А. Абулханова-Славская, Е. П. Белинская), кәсіби бағдармен (О. С. Васильева, Д. А. Леонтьев) сипатталады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Кирилова, Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н.А. Кирилова // Вопросы психологии. — 2000. — № 4. — с.46-62.
2. Кирьякова, А.В. Ориентация личности в мире ценностей / А.В. Кирьякова // “Magister”, международный психолого-педагогический журнал, 1998, № 4.
3. Будинайте, Г.Л. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта / Г Л . Будинайте, Т.В. Корнилова // Вопросы психологии. - 2003. - № 5. - С. 99-105.
4. Бобнева Н.И. Феноменология ценностных систем личности / Н.И.Бобнева // Вестник Российского гуманитарно-научного фонда. 1996. - №1. - С.137.
5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М., 2012.
6. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности / В.Н. Карандашев. – СПб.: Речь, 2014. – 69 с.
7. Леонтьев, Д.А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д.А. Леонтьев, Е.В. Шелобанова // Вопросы психологии. — 2001. — № 1. — с.58-65.
8. Психология личности в трудах зарубежных психологов / сост. и общая редакция А.А. Реана. — СПб: Питер, 2000. — 320 с.
9. Титаренко, Л.Г. Ценностный мир современного белорусского общества: гендерный аспект / Л.Г. Титаренко. — Мн.: БГУ, 2004. — 205 с.
10. Қасымбеков М.Б. Мәңгілік ел. Учебник для вузов / М.Б. Қасымбеков., С. Ж. Пралиев, К. К. Жампеисова, 2015. С. 38, 95-96.